

УДК 81'255.4=111'371:[811.161.2'373.7:82-31Т.Шевченко]

ВІДТВОРЕННЯ КОНТЕКСТУАЛЬНОЇ СЕМАНТИКИ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ШЕВЧЕНКОВОЇ ПОВІСТІ “ХУДОЖНИК” В АНГЛОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДАХ

Ольга Грабовецька

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000;
e-mail: olhahrabovetska@gmail.com*

Проаналізовано способи відтворення фразеологізмів Шевченкової російськомовної повісті в англomовних перекладах П. Селвера, Джона Віра та А. Біленка. Особливу увагу зосереджено на збереженні в перекладах композиційної і стилістичної функцій фразеологізмів як частини мовного портрета героїв, засобу емоційного впливу на читача і вираження авторської суб'єктивної оцінки.

Ключові слова: фразеологізм, множинність перекладів, повний еквівалент, частковий еквівалент, фразеологічне калькування, перифраза.

Російськомовна проза Тараса Шевченка дотепер залишається предметом нескінченних, інколи гострих, дискусій. Діапазон критики простягається від негативної (починаючи ще з поетових сучасників П. Куліша, С. Аксакова, пізніше Ю. Тиховського і вже в наші дні певною мірою В. Русанівського, Ю. Барабаша, О.Яковини) до позитивної (дослідження Б. Залеського, М. Осипова, О. Писемського у ХІХ ст., С. Єфремова, Б. Якубовського – у 20-х рр. ХХ ст., і аж до найновіших досліджень, О. Забужко, Г. Біловус). Уже сама неоднозначність оцінки свідчить про непересічну значущість Шевченкової прози, адже в ній простежується психологія його особистості. О. Забужко називає творчість, Шевченка, зокрема його повісті, полемікою з російською культурою [3, с. 60]. Дослідників приваблює передусім феномен мови Шевченкових повістей чи точніше, його мовна особистість.

Як зазначає Б. Паршин, способи бачення світу чи, точніше, способи взаємодії людини зі світом та іншими людьми як частиною цього світу “проглядаються” через різноманітні мовні структури, лексичні і граматичні [9, с. 149]. А в прозі Т. Шевченка ми спостерігаємо цікавий феномен, сказати б, “самоперекладу” – вимушене ословеснення картини світу українця російською мовою (бо ж заборону писати українською на момент написання повістей не зняли). Як влучно зазначає Г. Біловус, прозові тексти українського письменника надають унікальну можливість простежити взаємодію “свого” в “чужому” та “чужого” у “своєму”, авторському образі світу [2, с. 70].

Одним із перших досліджень мови Шевченкової прози стала стаття О. Патокової (1930). І вже тоді, крім аналізу морфолого-синтаксичних засобів, дослідниця звертає увагу на лексику повістей. Починаючи з 50-х років ХХ ст. чи не найпривабливішим об'єктом досліджень стає фразеологія прозових творів Т. Шевченка. Детальний огляд розвідок, присвячених Шевченковій фразеології, знаходимо у монографії Г. Біловус “Фразеологічна інтертекстуальність повістей Т. Г. Шевченка” (2012) [2].

Зіставляючи фразеологічний фонд російськомовних творів Т. Шевченка із фразеологією його україномовних творів, Л. Стоян зазначає, що у російськомовній прозі Т. Шевченко активно використовує фразеологічні елементи української мови, вводячи їх у дискурси персонажів художніх творів [10, с. 26]. Проте у повістях Т. Шевченко постає ще й як глибокий знавець і поціновувач російської мови, зокрема її фразеології. Говорячи, наприклад, про повість “Художник”, зауважимо, що 67 відсотків ужитих у творі фразеологічних одиниць належать до фразеофонду російської мови (причому до розмовного пласта). Саме завдяки вдалому вживленню народнорозмовних фразеологізмів у текст Шевченко-знавець мови і культури, Шевченко-інтелектуал чітко проглядається через суху, іноді навіть трохи канцелярську мову повісті загалом.

У Шевченковому тексті фразеологізми відіграють вагомую композиційну і стилістичну функції. Зокрема, у повісті “Художник” налічується понад 60 фразеологічних одиниць. Автор вводить фразеологізми у мову практично кожного героя, а надто у мову оповідача. Тому фразеологізми якнайбільше потребують адекватного відтворення у перекладі передусім як невід’ємна частина мовного портрета героїв і як засіб емоційного впливу на читача, і як вираження авторської суб’єктивної оцінки.

Досліджуючи переклади фразеології художніх творів, маємо справу із взаємодією двох творчих особистостей: автора і перекладача. Особливе зацікавлення викликають множинні (діахронні / паралельні) переклади. Як зазначав А. Федоров, жоден переклад не може визнаватись за кінцевий етап у перестворенні того чи того оригіналу і виступає лише сходинкою на шляху його подальшого оригінального пізнання [11]. Кожна перекладацька інтерпретація – специфічне, індивідуально-авторське розуміння твору, часто зумовлене як мовними, так і позамовними чинниками. Тому такі спостереження створюють ґрунт для широких узагальнень.

В англійській літературі існує три версії перекладу Шевченкового “Художника”. Один належить Персі Полові Селверу, створений упродовж 1960–1964 рр. На жаль, дотепер лиш уривки Селверового варіанта “Художника” були опубліковані у літературному додатку до газети “Times”. Другий переклад здійснив Джон Вір (Іван Вив’юрський). Вір “Художник” з’явився для читачького загалу 1964 р. у збірці перекладів вибраних творів Т. Шевченка, що вийшла друком у Москві. І третій переклад англійською мовою побачив світ у виконанні А. Біленка 1989 р. у Києві. Отож маємо справу з перекладацькими інтерпретаціями британського літератора і перекладача зі слов’янських, зокрема чеської, та германських мов (П. Селвер), канадського перекладача і журналіста (українського походження), який жив і працював у Москві (Джон Вір), українця з походження, що дитинство провів у Сполучених Штатах (А. Біленко). Такий різний культурно-освітній фон, вочевидь, позначився на виборі перекладацької стратегії щодо відтворення фразеологізмів.

Попри розмаїтість підходів, у перекладознавстві визначаються три основні способи відтворення семантико-стилістичних функцій фразеологічних одиниць оригіналу: використання повних або часткових еквівалентів, фразеологічне калькування і дескриптивна перифраза [4, с.155].

А. Кунін називає англійський фразеологічний фонд складним конгломератом споконвічних і запозичених фразеологізмів [8, с. 5]. Це твердження повною мірою може стосуватися і українського фразеофонду. Наявність таких “мандрівних” конвергентних одиниць дає змогу адекватно відтворити оригінал. Пор.: “*И добрый Кольман, как*

торжество ученика своего, хвалил этот рисунок до небес и всем святым божился, что он сам не нарисует так прекрасно” [13, с. 158]; “Kollmann **praised this drawing to the skies** as a superlative achievement on the part of his pupil, and vowed by all the saints that he himself could not draw so magnificently” [17, p. 96]; “And good old Kolman **praised that drawing to the skies** as the triumph of his pupil, and vowed by all that was holy that he himself couldn't draw that beautifully” [15, p. 340]; “The kindly Kohlmann **praised the sketch to the skies** as a triumph of his pupil, and swore by all the saints that he himself could not draw anything as beautiful” [16, p. 228]. У наведеному прикладі використання повного еквівалента видається вдалим ще й через збереження стилістичного реєстру оригіналу. Варто зауважити, проте, що це поодинокі випадки. Трапляються вони, головне, коли фразеологізм бере свої корені із, сказати б, “інтернаціональних” джерел, як-от Біблія, давня міфологія.

Якщо віднайти повні фразеологічні еквіваленти у лексиконах різних, особливо неспоріднених, мов, завдання доволі складне, інколи нездійсненне, то часткові еквіваленти (різноструктурні, різнообразні, різноекспресивні [4, с. 60]) часто допомагають зберегти у перекладі оригінальну емоційність і образність. Іншими словами, вийти на рівень динамічної еквівалентності [14, с. 159] чи відтворити прагматичний потенціал оригіналу [6, с. 209]: “Я в нем совершенно ничего не нахожу привлекающего, а он от него без души” [13, с. 172]. У цьому прикладі спостерігаємо цікаву трансформацію ідіоми чи радше зрощення двох російських ідіом – “души не чаять в чем / ком-то”, “быть без ума от чего / кого-то”. Дж. Вір і П. Селвер безпомилково вловлюють емоційні обертони виразу і застосовують англійський частковий еквівалент “to dote on smb”: “I can't see anything attractive about him, **but he dotes on him**” [15, p. 360]; “I cannot understand what fellow-feeling he can have for this midshipman, who strikes me as being utterly devoid of any attractive qualities, **but Mikhaylov fairly dotes upon him**” [17, p. 131]. А. Біленко також застосовує частковий відповідник, але його вибір хоч і передає зміст, усе ж дещо занижує стилістичний реєстр та й додає негативно-оцінну сему “I do not find anything attractive in him, **but Mikhailov is simply crazy about him**” [16, p. 291]. Цей вибір відповідає радше російському просторічному “помешаться на чем / ком-то”.

Однак подекуди, навіть за наявності еквівалента (повного чи часткового), перекладачі вдаються до дескриптивної перифрази чи кальки, що певною мірою спрощує портретну характеристику героя: “Я надоел вам своими соседками. Но что делать? По пословице: “С утра до ночи за книжкой, **воды не замутил**, так что даже любо” [13, с. 177]. П. Селвер вдало використовує частковий ситуативний відповідник “**as quiet as a mouse**”, що в унісон з оригіналом якнайкраще відображає пустотливу, непостійну вдачу героїні, адже як оригінальний, так і перекладний вирази, вочевидь, містять негативно-оцінні, експресивні семи: “From morning to night she has his nose in a book, **she's as quiet as a mouse**, nothing could be nicer” [17, p. 142]. Дескриптивні перифрази, що їх запропонували А. Біленко та Дж. Вір, відтворюють предметно-логічне значення оригіналу, проте не зберігають ані емоційно-експресивних характеристик, ані функціонально-стилістичних конотацій: “From morning till evening she's sitting over books, **without causing any trouble** – it's a delight to see” [16, p. 48]; “...she's at books from morning till night, **doesn't get into any mischief at all**, it's really wonderful” [15, p. 304].

Зберегти у перекладі не лише семантику, а й образність допомагає фразеологічне калькування, суть якого полягає в імітації форм вислову оригіналу [4, с. 81]. У всіх перекладах знаходимо вдалі приклади калькування, приміром: “*Зря сорить деньгами. Видно, у вас их и куры не клюют?*” [13, с. 135]. Усі три перекладачі пропонують дуже близькі варіанти перекладу: “*A fine way of pleasing yourself. Why, it’s simply throwing money away. I can see you must be rolling in wealth*” [17, р. 43]; “*Fine amusement – to throw money away for nothing! You must be loaded with money*” [15, р. 311]; “*You’re throwing your money about for nothing! You must be rolling in money, eh?*” [16, р. 114]. Тут маємо ще й вдалий приклад застосування часткового відповідника до ідіоми “*куры не клюют*”.

Саме намагання відтворити національний колорит частково пояснює частотність кальок у проаналізованих текстах перекладів. Цілком виправданим видається вживання кальки у такому прикладі: “*Помните пословицу: “Не вовремя гость хуже татарина”, тем паче у художника, да еще и поутру. Это бывает хуже целой орды татар*” [13, с.132]. Перекладачі одноставно застосовують фразеологічні кальки-оказіоналізми: “*Remember the proverb: An ill-timed guest is worse than a Tartar, more particularly where an artist is concerned, above all, in the morning, when such a visitor is apt to be worse than a whole horde of Tartars*” [17, р. 37]; “*Remember the saying, “a visitor at the wrong time is worse than a Tatar”, the more so when you’re dealing with an artist and especially in the morning – that’s worse than an entire horde of Tatars*” [15, р. 307]; “*Remember the proverb: ‘An untimely guest is worse than a Tatar,’ especially so with an artist and in the morning besides. It’s much worse than an entire Tatar horde*” [16, р. 98].

Однак, як зауважує Р. Зорівчак, гіпертрофія калькування веде до безкрилого буквализму – найгіршого лиха для художнього перекладу [4, с. 81]. Яскраві підтвердження цієї думки зустрічаємо у перекладах Шевченкового “Художника”, коли перекладачі надуживають методом калькування, зосереджуючись на першому смислового пласті і повністю втрачаючи конотації другого. В той час як у цільовій мові існують часткові еквіваленти, що забезпечують повне відтворення і предметно-логічного, і експресивно-емоційного компонентів змісту оригіналу. Наприклад: “*В четверике маку одно зернышко*” [13, с. 135]. П. Селвер і А. Біленко вдаються до калькування: “*A single tiny grain in a bushel of poppy-seed*” [17, р. 44]; “*It’s like one seed in a sack of poppy seeds*” [16, р.115]. Тоді як Дж. Вір використовує зафіксовану в англійському лексиконі ідіому: “*A grain of sand in the desert!*” [15, р. 311]. Подекуди навіть дескриптивний переклад видався б відповіднішим. Прим.: “*А твой-то великодушный дурак и – бух, как кур во щи*” [13, с. 197]. Скалькований Дж. Віром вислів не передає цільовому читачеві ані трагізму ситуації, ані сарказму мовця та й звучить штучно, пор.: “*And your magnanimous fool – plop, like a chicken into the soup*” [15, р. 391]. А. Біленко взагалі застосовує фразеологізм із невідповідним значенням: “*Your magnanimous fool, though, has a pretty kettle of fish on his hands*” [16, р. 364]. І лише П. Селвер, застосувавши дескриптивну перифразу, наближається до оригіналу: “*And slap-bang your high-minded fool of a friend didn’t have to be asked twice, or even once*” [17, р. 188].

Проаналізований матеріал свідчить, що найчастіше до калькування вдається А. Біленко (52 відсотки всіх фразеологізмів А. Біленко відтворив калькуванням проти

39 відсотків у Дж. Віра і 29 відсотків у П. Селвера), що, мабуть, і не дивно, адже для А. Біленка рідна мова все ж українська.

Нарівні з калькою перекладачі Шевченкового “Художника” активно застосовують дескриптивну перифразу – описове, вільне відтворення фразеологізмів за допомогою хоча б певною мірою рівновартісних висловів оригіналу [4, с. 119]. Зумовлений невідповідностями структурно-семантичного характеру, цей спосіб фразеологічного відтворення все ж не завжди доречний, зокрема, у застосуванні до текстів із особливим мовним колоритом. Прим.: “*Но эти бедные тунеядцы, как голодные собаки, носом чуют милостыню*” [13, с. 189]. Перифраза нівелює стилістичний реєстр оригіналу: “*But these wretched parasites, like starving dogs, can scent their chances of receiving alms*” [17, р. 171]; “*Those poor idlers smell alms like a starving dog smells food*” [15, р. 382]; “*Those poor spongers sense alms like hungry curs*” [16, р. 349].

Подекуди перекладачі вдаються до описового перекладу, нехтуючи наявним відповідником, нехай навіть частковим: “*Я рассмеялся, а он покраснел, как рак, и стоял молча, потупя голову*” [13, с. 120]. “*I laughed and he turned red as a lobster and stood silent with his head bowed*” [15, р. 291]. Зберігаючи і предметно-логічний, і експресивний, і функціонально-стилістичний компоненти змісту, переклад Дж. Віра звучить дуже вдало супроти варіантів П. Селвера й А. Біленка, які, перефразувавши оригінальну ідіому, позбавили свої переклади стилістичної забарвленості: “*I burst out laughing, and he remained silent, again colouring up and standing before me with bowed head*” [17, р. 7]; “*I broke into laughter, a flood of carmine spilled across his face, as he stood there with hanging head*” [16, р. 34].

Називаючи описовий переклад усвідомленою необхідністю, Р. Зорівчак все ж стверджує, що і при дескриптивному відтворенні можна віднайти вдалі варіанти перекладу, якщо перекладач обізнаний із культурою народу-носія мови оригіналу і має тонке мовне чуття [4, с. 157]. Пор.: “*Мне неприятно было бы встретить какую-нибудь чиновничью вытуженную физиономию, бессмысленно улыбающуюся, глядя на моего, далеко не щеголя, приятеля*” [13, с. 121]. “*I should have felt most uncomfortable to encounter some smug-faced civil servants, gazing with a stupid grin at my friend, who was anything but dandy*” [17, р. 17]. П. Селвер, на відміну від Дж. Віра й А. Біленка, влучно передав контекстуальне значення лексеми *вытуженная*, тоді як Дж. Вір та А. Біленко обмежились словниковим значенням лексеми: “*...of which I was very glad because it would have been annoying to have some smooth-faced official smirking stupidly as he inspected my friend who was far from being a dandy*” [15, р. 293]; “*It would have been unpleasant for me to meet some official's smooth face smiling senselessly at the sight of my ill-clad friend*” [16, р. 38].

Проведене дослідження підтвердило, що часова дистантність і різний мовний досвід певною мірою знайшли своє відображення у виборі методів відтворення фразеології “Художника” Т. Шевченка. П. Селвер і Дж. Вір віддають перевагу дескриптивній перифразі, відтворюючи цим методом відповідно, 39 і 33 відсотки всіх виявлених фразеологізмів. А. Біленко значно рідше вдається до описового відтворення (18 відсотків), натомість часом надуживає кальками (52 відсотки). Дж. Вір також часто застосовує калькування (39 відсотків), а от П. Селвер використовує калькування найменше (29 відсотків). Натомість П. Селвер найчастіше відтворює фразеологію “Художника” повними (14 відсотків) або частковими (15 відсотків) відповідниками. А. Біленко зна-

ходить еквіваленти для 25 відсотків фразеологізмів (11 відсотків – повні, 14 відсотків – часткові), а Дж. Вір для 23 відсотків (14 відсотків – повні, 9 відсотків – часткові еквіваленти). Слід зазначити, що всі перекладачі намагалися якнайповніше відтворити фразеологічний фонд “Художника”. Переклад П. Селвера характеризується найменшими втратами (3 відсотки). Дж. Віру й А. Біленку не вдалося відтворити дещо більшу кількість фразеологізмів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Англо-український фразеологічний словник / Уклад. К. Т. Баранцев. – 2-ге вид., випр. – К. : Т-во “Знання”, КОО, 2005. – 1056 с.
2. Біловус Г. Фразеологічна інтертекстуальність повістей Т. Г. Шевченка (На матеріалі українських пререкладів кінця XIX–XX століть) / Г. Біловус. – Львів ; Щецин, 2012. – 293 с.
3. Забужко О. Шевченків міф України / О. Забужко. – К. : Факт, 2009. – 148 с.
4. Зорівчак Р. П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія (На матеріалі перекладів творів української літератури англійською мовою) / Р. П. Зорівчак. – Львів : Вид-во при Львів. ун-ті, 1983. – 175 с.
5. Зорівчак Р. П. Фразеологія письменника як перекладознавча проблема. (на матеріалі англійських перекладів творів Тараса Шевченка) / Р. П. Зорівчак. // *Materialy VI Międzynarodowej Konferencji Naukowej “Słowo. Tekst. Czas-VI (Nowa frazeologia w powoj Europe. Новая фразеология в новой Европе. Neue Phraseologie im neuen Europa)”* / Pod red. M. Aleksejenki, W. Mokijenki, H. Waltera. – Szczecin ; Greifswald, 2002. – С. 80–89.
6. Комиссаров В. Н. Теория перевода: (лингвистические аспекты) / В. Н. Комиссаров. – М. : Высш. шк., 1990. – 253 с.
7. Кунин А. В. Англо-русский фразеологический словарь / А. В. Кунин ; лит. ред. М. Д. Литвинова. – М. : Рус. яз., 1984. – 944 с.
8. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка / А. В. Кунин – М. : Высш. шк., 1986. – 336 с.
9. Паршин П. Б. Уступка и антиуступка в деонтическом диалоге (функционирование лексемы *хоть*) / П. Паршин // *Логический анализ языка. Избранное. 1988–1995* / Ред. Н. Д. Арутюнова, Н. Ф. Спиридонова. – М. : Индрик, 2003. – С. 149–169.
10. Стоян Л. М. Семантика и стилистические функции украинских фразеологизмов в русских повестях Т. Г. Шевченко / Л. М. Стоян // *Русский язык в его связях с украинским и другими славянскими языками : Тезисы докл. и сообщений.* – Симферополь, 1973. – С. 164–166.
11. Федоров А. В. Основные итоги развития науки о переводе и два спорных вопроса / А. В. Федоров // *Теория и практика перевода.* – 1988. – Вып. 15. – С. 23.
12. Фразеологічний словник української мови : У 2 кн. – К. : Наук. думка, 1993. – 980 с. – Кн. 1, 2.
13. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : У 10 т. / Т. Г. Шевченко. – К. : АН УРСР, 1951. Т. 4. Повісті 1855-1858
14. Nida E. A. *Toward a science of translating* / E. A. Nida. – Leiden : E. J. Brill, 1964. – 331 p.

15. *Shevchenko T.* Selected Works : Poetry and Prose / T. Shevchenko ; transl. by John Weir. – Moscow : Progress Publishers, 1979. – 533 p.
16. *Shevchenko T.* The Artist: A Story by Taras Shevchenko. Illustrations, Documents / T. Shevchenko ; transl. by A. Bilenko. – Kyiv : Mystetstvo, 1989. – 383 p.
17. *Shevchenko, T.* The Artist / T. Shevchenko ; transl. by P. Selver. – 199 p.

Стаття надійшла до редколегії 22.04.2014

Прийнята до друку 16.09.2014

ВОСПРОИЗВЕДЕНИЕ КОНТЕКСТУАЛЬНОЙ СЕМАНТИКИ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ ПОВЕСТИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО “ХУДОЖНИК” В АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ПЕРЕВОДАХ

Ольга Грабовецкая

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская, 1, Львов, Украина, 79000;
e-mail: olhahrabovetska@gmail.com*

Проанализированы пути воспроизведения фразеологизмов русскоязычной повести Т. Шевченко в англоязычных переводах П. Селвера, Дж. Вира и А. Биленка. Особое внимание уделено сохранению в переводах композиционной и стилистической функции фразеологизмов как части языкового портрета героев, средства эмоционального влияния на читателя и выражения авторской субъективной оценки.

Ключевые слова: фразеологизм, множественность переводов, полный эквивалент, частичный эквивалент, фразеологическое калькирование, перифраза.

THE REPRODUCTION OF CONTEXTUAL SEMANTICS OF PHRASEOLOGICAL UNITS FROM TARAS SHEVCHENKO'S STORY “KHUDOZHNYK” (THE ARTIST) IN ANGLOPHONE TRANSLATIONS

Olha Hrabovetska

*Ivan Franko National University of Lviv
1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine;
e-mail: olhahrabovetska@gmail.com*

The article focuses on the ways of reproducing phraseological units from Shevchenko's Russian story in Anglophone translations by P. Selver, John Weir and A. Bilenko. Particular attention is given to the recreation of compositional and stylistic function of phraseological units since they make a language portrait of characters, influence emotionally the reader and express author's subjective view.

Key words: phraseological unit, multiplicity of translations, full equivalent, partial equivalent, phraseological calque, paraphrase.